

1972, II, 52-53; Şemseddin es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, Beyrut 1403/1983, II, 6-7, 60-65, 151, 314; III, 6; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Abdülvehhâb Abdülatîfî), Kahire 1385/1966, II, 45, 142, 160; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1416/1995, II, 720-721; M. Tayyib Okıç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, İstanbul 1959, s. 99-100; M. Accâc el-Hatîb, *es-Sünne kabale't-tedvîn*, Beyrut 1383/1963, s. 176-183; Seyyid Abdülazîz Sâlim, *et-Târîh ve'l-mü'errihûne'l-Arab*, İskenderiye 1967, s. 211-212; I. Goldziher, *Muslim Studies* (trc. C. R. Barber - S. M. Stern), London 1971, II, 165-167; Muhammad Zubayr Siddîqî, *Hadith Literature* (ed. Abdal Hakim Murad), Cambridge 1993, s. 40-42; C. F. Beckingham, "The Rihla: Fact or Fiction?", *Golden Roads: Migration, Pilgrimage and Travel in Mediaeval and Modern Islam* (ed. I. R. Netton), Richmond 1993, s. 86-94; Subhî es-Sâlih, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları* (trc. M. Yaşar Kandemir), İstanbul 1997, s. 36-45; Hamza Abdullah Melbârî, *'Ulümü'l-hadîs fi dav'i tahtî-kâti'l-muhaddîsîne'n-nuqqâd*, Beyrut 1423/2003, s. 87-88; Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, Ankara 2007, s. 37, 75-77; L. Librande, "The Categories High and Low as Reflections on the Rihlah and Kitabah in Islam", *Isl.*, LV/2 (1978), s. 267-280.

İBRAHİM HATİBOĞLU

er-RİHLETÜ'L-MAGRİBİYYE

(الرحلة المغربية)

Ebû Muhammed el-Abderî'nin özellikle VII. (XIII.) yüzyıl sonlarında Kuzey Afrika'daki ilim ve kültür hayatına yer veren seyahatnâmesi
(bk. ABDERÎ, Ebû Muhammed).

RİHVET

(الرخوة)

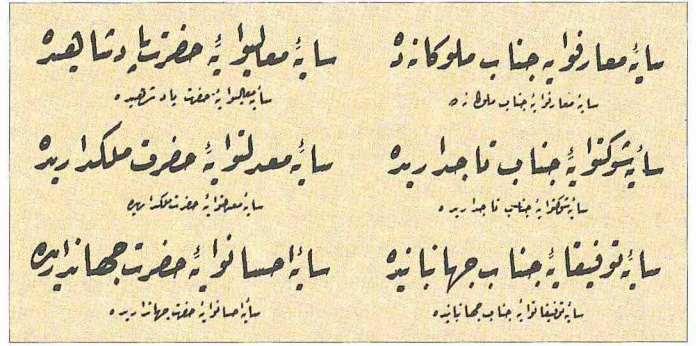
Arap alfabesinin bazı harflerindeki yumuşak telaffuz özelliğini ifade eden terim
(bk. HARF).

RİK'A

(الرقعة)

Osmanlılar tarafından geliştirilen bir yazı çeşidi.

Sözlükte "kâğıt, deri parçası" anlamına gelen rik'a (ruk'a) hat sanatında çabuk, kolay yazma ve okuma ihtiyacından doğmuş, kalemin tabii akışına uygun divanî özelliklerini taşıyan bir yazı türünün adıdır. Ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmeyen rik'a yazının XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra Dulkadıroğulları döneminde kullanıldığı ileri sürülmektedir (Gökbilgin, s. 46). Bu yazı XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlılar'da Divân-ı Hü-

İzzet Efendi'nin rik'a yazısı

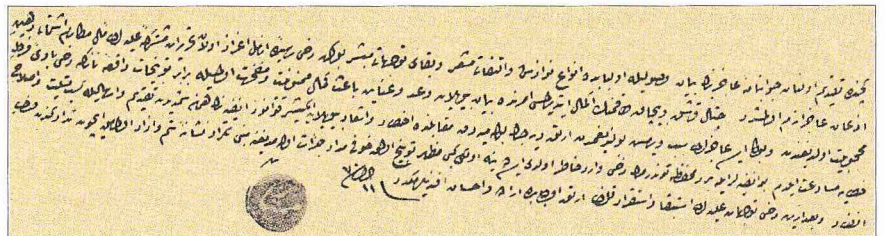
mâyün'da belli kurallara bağlanmış ve ana çizgileriyle beliren bir karakter kazanmıştır. XIX. yüzyılda günlük hayatta, mektuplarda ve resmî yazılarda yaygın biçimde kullanılmış, Bâbiâli hükümet dairelerinde işlek hale getirilmiştir. Kısa sürede diğer İslâm ülkelerinde de beğenilen rik'a günümüze kadar basitliği ve kolaylığı sebebiyle eğitim ve öğretimde önemini korumuş, matbu kitap dışında geniş kullanım alanı bulmuştur. Bâbiâli'de hükümet dairelerinde çalışan memurların yazdığı eski rik'a veya Bâbiâli rik'ası Mümtaz Efendi (ö. 1872) tarafından belli kurallara bağlanarak üslûlaştırılmıştır. Bu sebeple Mümtaz Efendi rik'ası da denen bu tarzın divanî yazıdan ayrı belirgin özellikleri vardır.

Rik'ada divanî yazıdaki elif, kâf, lâm gibi dikey harflerin boyları küçülmüş; zülfe, kavis ve ayrıntıları ortadan kalkmış; sol tarafa olan meyli dik, keskin, köşeli bir biçim almış; fâ, kâf, mîm, vav harflerinin gözleri kapanmış, sin dişleri kaybolmuş ve düz bir çizgi haline gelmiştir. Rik'a yazıda nokta kalemin çıkardığı noktanın yarısıdır. İki nokta bir çizgi, üç nokta kıvrık bir biçim kazanmıştır. Şin, dâd, nûn harflerinin çanağı "~" şeklini almıştır. Rik'ada harfler ve kelimeler harekesiz, 20-30 derece açıyla satıra oturacak şekilde dizilmiş, yalnız küpler ve "mîm" in "elif"i satırdan aşağı sarkmıştır. Süratle yazılabilmesi için harf

bünyelerinde yapılan bu kısaltmalar rik'a yazının estetik ifade gücünü azaltmış, şahsî his ve heyecan unsurlarını öne çıkarmıştır.

Mümtaz Efendi'den sonra Galatasaray Mekteb-i Sultânisi hat hocası Mehmed İzzet Efendi (ö. 1903) Âlî Paşa, Fuad Paşa ve Cevdet Paşa'nın yazıları üzerinde yaptığı inceleme ve değerlendirmenin ardından rik'a yazıda yeni bir üslûp ortaya koymuştur (Baltacıoğlu, *Sanat*, s. 106). Bu üslûpta harf bünyeleri klasik, kesin oran ve ölçülerini bulmuş, bodurluktan kurtulmuş, dikey harflerin sola meyli azalmış, kelimeler geometrik düzen içinde daha açık yazılarak en güzel âhenk sağlanmıştı. Bu özellikleriyle sanat yazısı seviyesine yükselen İzzet Efendi rik'ası hattatlar tarafından çok beğenilmiş ve yaygınlaşmış, zamanla Mümtaz Efendi rik'ası unutulmuştur. Rik'anın süratli, kuralları kırılarak yazılması sonucu rik'a kırması veya Bâbiâli kırması denilen bir şekli ortaya çıkmış, bu tarzda sık kullanılan bazı kelimeler, birleşmeyen harfler birleşerek özel bir biçim almıştır. Kalem ağız genişliği 1 mm. olan rik'anın celf şekli harf inkılâbından önce dükkân levhalarında, ilânlarda ve az da olsa kitâbelerde kullanılmıştır. Günümüzde müslüman ülkelerde gazete başlıkları ve dükkân levhaları genellikle celf rik'a ile yazılmaktadır.

Mümtaz Efendi'nin rik'a yazısı (İbnülemin Mahmud Kemal Koleksiyonu)

İbnülemin Mahmud Kemal *Son Hattatlar* adlı eserinde sülüs, nesih ve ta'lik hattatlarından sonra rikâ' hattatlarının biyografilerini yazmış ve yazılarından örnekler vermiştir. Bunlar arasında Âfî Paşa, Ahmed Ârifî Paşa, Ali Fuad Bey, Emin Paşa, Esad Bey, Cemil Paşa, Hâdî Paşa, Hüseyin Hâşim Bey, İsmet Bey, Kâmil Paşa, Kemal Bey, Mahmud Celâleddin Paşa, Reşid Bey, Said Bey, Şerîfî Efendi rikâ' yazıyı güzel yazan hattatlardır. Sülüs, nesih ve ta'lik hattatları rikâ'ayı da yazmıştır. Mehmed Şefik Bey, Ferid Bey, Hâfız Hasan, Tahsin Hilmi, Mehmed Şevket, Vahdetî, Sâmî Efendi, Sofu Mehmed Efendi, İsmail Hakkı Altunbezer, Kâmil Akdik, Necmeddin Okyay, Macit Ayrıl, Hamit Aytaç, Halim Özyazıcı ve Kemal Batanay rikâ'ayı güzel yazan hattatlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Sanat*, İstanbul 1934, s. 106; a.m.f., *Türklerde Yazı Sanatı*, Ankara 1958, s. 69-71; Mahmut Yazır, *Eski Yazıları Okuma Anahtarı*, İstanbul 1974, s. 140-142; A. Süheyl Ünver, *Türk Yazı Çeşitleri*, İstanbul 1953, s. 20; M. Tayyib Gökbilgin, *Medeniyet Tarihi Çerçevesinde Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, İstanbul 1979, s. 46; Cahit Baltacı, *İslâm Paleografyası*, İstanbul 1989, s. 28; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994, s. 67; Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, İstanbul 1999, s. 198-202; M. Uğur Derman, *Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi Hat Koleksiyonundan Seçmeler*, İstanbul 2002, s. 20; Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul 2003, s. 328.

MUHİTTİN SERİN

RIKÂ'

(الرقاع)

Altı çeşit yazıdan
(aklâm-ı sitte) biri.

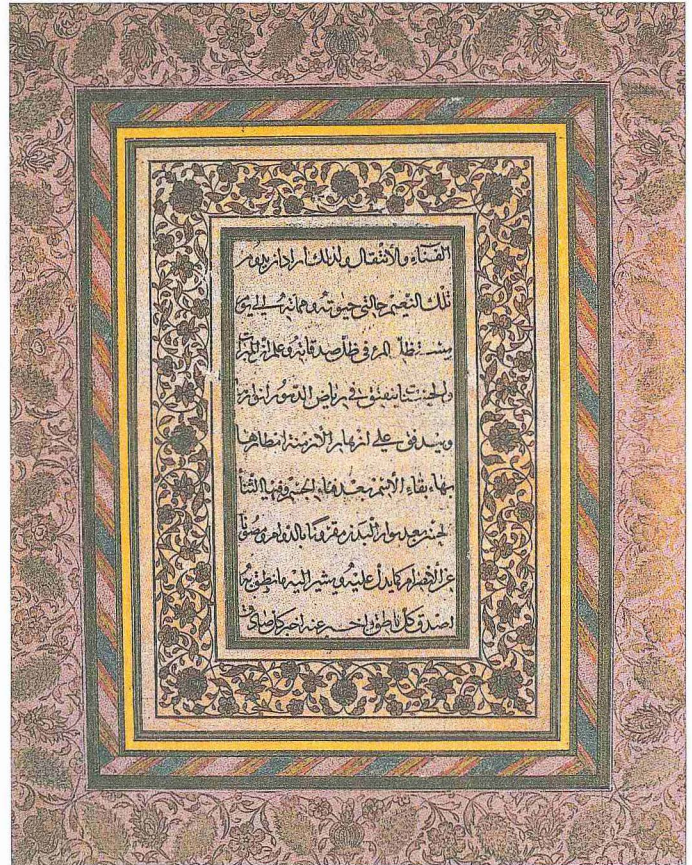
Sözlükte "hızlanmak, hızlı yürümek" mânasındaki rak' kökünden türeyen, "kâğıt ve deri parçası" anlamına gelen ruk'a kelimesinin çoğulu olan rikâ', hat sanatında boyutları belirlenmiş küçük kâğıt ve parşömen parçaları üzerine süratle yazılan yazının adı olmuştur. Emevîler döneminde genişleyen idarî kurumlarda mektup ve yazışmalarda, ayrıca ilmî sahada müellif, müstensih ve kâtipler tarafından kullanılmak üzere boyutları belirlenmiş parşömen, papirüs ve kâğıtlara uygun, kalem ağzı eni değişik, konusuna ve kâğıt ebadına göre adlandırılan yazılar geliştirilmiştir. Bu hızlı oluşum içinde II. (VIII.) yüzyılın ortalarında kâtip ve şair Yûsuf Lakve sülüs yazıdan yeni bir tarz çıkarmış, "riyâsî" ve daha sonra "kalemü't-tevkîât" adı verilen bu yazıdan rikâ' yazısı doğmuştur. Rikâ' kalem

değişik olmakla beraber genelde tevki' kalemünün yarısıdır ve nesih kalemî enindedir (bk. AKLÂM-ı SİTTE).

Harf ve harf birleşimleri tevki' biçiminde olmakla beraber rikâ' kalemünün ayrı özellikleri vardır. Elif harfinin boyu sülüste yedi nokta iken tevki' ve rikâ'da kendi kalemine göre beş noktadır. Aklâm-ı sittenin diğer çeşitlerinde olduğu gibi rikâ'da da harflerin eni ve boyu, satıra olan açısı, meyli, kâselerin, küplerin genişlik ve derinliği, keşidelerin uzunluğu gibi estetik kurallar kendi kalemine göre belirlenmiştir. Tevki' kalemine göre rikâ'da harfler daha yuvarlaktır (mukavver). Bitişmeyen elif, râ ve vâv gibi harflerin diğer harflere bağlandığı, kelimelerin birbirine iliştigi, yaklaştığı görülür. Bu birleşme ve toplanma isteği rikâ' yazısına devamlılık ve akıcılık (seyyâliyet), eğri çizgiler ise canlılık ve hareket verir. Harflerin boyu tevki' kalemine göre daha kısa, küçük, ince ve güzeldir. Kelimenin ortasında ve sonunda ayın, kâf, mîm, vâv harflerinin gözü belli belirsiz kapalı, tevki' kalemünde açık, "lâmelif" in düğümü yok olmuştur; sâd, tâ harfinin gözü ile kelimenin başında ve yalnız yazıldığında ayın harfinin ağzı açık yazılır. "Vâv"ın başı ve kâsesi yuvarlak, bitişi yukarı doğ-

ru yükselir. Rikâ' yazısına hat icâzetnâmelerinde kullanılması sebebiyle "hatt-ı icâze" de denilmiştir.

Yazım kuralları ve yazı özellikleri yönüyle tevki' yazısına bağlı olan rikâ' geniş kullanım alanı sebebiyle, gelişme safhalarına ait elde bulunan belge ve örneklerden hat sanatı tarihinde beliren ve gelişmesini ilk tamamlayan yazı tarzlarından olduğu anlaşılmaktadır. IV. (X.) yüzyılın başlarına kadar devam eden, "el-hattu'l-mevzûn" diye adlandırılan devrede tevki' ve rikâ' yazıları özellikle Divânü'l-inşâ'da işlenip geliştirilmiştir. Kâtiplerin üç asırlık tecrübe ve arayışlarını değerlendirerek hat sanatında "el-hattu'l-mensûb" denilen yeni bir dönem başlatan İbn Mukle ve kardeşi Ebû Abdullah Hasan yazı çeşitlerini sınıflandırarak belli geometrik ölçü ve kurallara bağlamış, Ebû Abdullah neshî, İbn Mukle ise özellikle tevki' ve rikâ' yazılarının nizam ve âhenginin elde edilmesinde büyük çaba göstermiştir. İbn Mukle'nin üslûbunu geliştiren İbnü'l-Bevvâb aklâm-ı sittenin oluşumunda yeni bir çığır açmış, bu yolu izleyen ve İbnü'l-Hâzin diye bilinen Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed ed-Dîneverî tevki' ve rikâ' yazılarının klasik ölçülerini ortaya koymuştur.

Seyh
Hamdullah
hattıyla
rikâ' kıta

(TIEM, nr. 2429/7)